

Artvin İli Folklorunda Boğa Güreşi Festivalleri*

Bullfighting Festivals in Artvin Folklore

Mustafa Mercanⁱ, Mehmet Yücelⁱⁱ, Şule Sanalⁱⁱⁱ

ⁱDoktora öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD,
https://orcid.org/0000-0003-2826-9805

ⁱⁱDoktora öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD,
https://orcid.org/0000-0002-0143-1457

ⁱⁱⁱDoç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji AD,
https://orcid.org/0000-0002-5703-5752

Öz

Amaç: Çalışmada; Artvin ilinin coğrafi ve kültürel özellikleri ile her yaz tekrarlanan yaylacılık faaliyetinin bir ürünü olan ve şehirde folklorik bir halk eğlencesi haline gelen boğa güreşi festivallerini incelemek amaçlandı.

Yöntem: Çalışmada, Artvin’de yaşayan 30 kaynak kişi ile görüşüldü. Festivaller hakkında sosyal bilimlerde kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden “kaynak kişilerle görüşme tekniği” kullanılarak bilgi alındı. Sözlü, görsel ve bilgi derleme formuyla elde edilen yazılı veriler toplandı. Elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirildi.

Bulgular: Çalışmada, yaylacılık faaliyetleri içerisinde boğaların uyumlu bir sürü olmasını sağlamak amacıyla güreştirildiği ve bu güreşler sonucunda boğa güreşi festivallerinin ortaya çıktığı tespit edildi. Bu festivallerle, boğalara kaliteli ve uzun yaşama şansı tanındığı, şehre ekonomik ve sosyolojik açıdan katkı sağlandığı bilgisi elde edildi. Ancak günümüzde festivallerde güreştirilmek için boğa yetiştirildiği ve boğa güreşlerinin spor karşılaşmasına dönüştüğü tespit edildi.

Sonuç: Boğa güreşleri türcü yaklaşımdan uzak hayvan kullanım etiği bakış açısıyla değerlendirilmeli ve yöre halkına, insanlara zevk duygusu yaşatmak için boğaların festivallerde güreştirilmelerinin, boğalar için korku, acı ve öfke hislerini içeren bir uygulama olduğunun bilgisi verilmelidir. Festivallerde boğa güreşi müsabakalarının Hayvanları Koruma Kanuna göre kaldırılması ve yazın aynı yaylada bulunacak boğaların gerekli tüm tedbirler alınarak birbirlerine alıştırılması gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Artvin, boğa güreşi, festival, folklor

ABSTRACT

Aim: This study aims to investigate the geographic and cultural features of Artvin and bullfighting festivals that is an event of transhumance activities held every summer and became a folkloric public entertainment in the city.

Methods: In this study, 30 people were interviewed. The information is obtained by one of the qualitative research method used in social sciences which is “interviewing with target people.” The written data is gathered with oral, visual and information compiling forms. Festival areas, bull care and feeding conditions were examined on-site. The gathered data is assessed with content analysis.

Results: In the study, the bulls were wrestled in order to ensure that there were compatible flocks in transhumance activities and it was determined that bullfighting festivals emerged as a result of, these wrestling. With these festivals, it was obtained that the bulls were given the chance to live quality and long, and contributed to the city economically and sociologically. However, today it was determined that bulls were grown for wrestling at festivals and that bullfights turned into sports events.

Conclusions: Bullfighting should be evaluated from the point of view of animal use ethics apart from the speciesist approach and the local people should be informed that bullfighting at the festivals is an event that involves feelings of fear, pain and anger for bulls, to give people a sense of pleasure. It can be suggested that bullfighting competitions should be abolished in accordance with the Animals Protection Law at festivals and bulls to be found in the same plateau in summer should be accustomed to each other by taking all necessary precautions.

Keywords: Artvin, bullfighting, festival, folklore

* *Lokman Hekim Dergisi*, 2020; 10 (3): 317-326

DOI: 10.31020/mutfd.682357

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 30 Ocak 2020; Kabul Tarihi - Accepted: 28 Mayıs 2020

İletişim - Correspondence Author: Mustafa Mercan <mustafa.mercan90@gmail.com>

Giriş

Türk folkloru tarih ve coğrafyadaki değişime paralel olarak çeşitlenerek birikimlerle günümüze ulaşmaktadır.¹ Artvin, Karadeniz bölgesinin en doğusunda 40°35' ile 41°32' kuzey enlemleri ve 41°07' ile 42°00' doğu boylamları arasında yer alan bir ildir. Yüz ölçümü 7367 km²'dir. Kentin dağlık yapısı nedeniyle ova denilen alanlar yok denecek kadar az iken yaylalar ilin %51'lik kısmını kaplayacak genişliktedir.² Türkiye'nin kuzey doğusunda bulunan Artvin ilindeki folklorik motiflerin oluşumunda ilin coğrafi özelliklerinin etkisi görülmektedir.³ Bu coğrafi özelliklerden ilin engebeli bir topografyaya sahip olması aynı zamanda tarım ve hayvancılığın (düz alan yetersizliğinden) zor şartlarda yapılmasına neden olmaktadır.⁴ Özellikle ekstansif büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde, yaz aylarında sığırların yeşil ot ihtiyaçlarını karşılamak ve yem giderini düşürmek amacıyla mera alanlarına götürülmeleri gerekmektedir.⁵ Bu nedenle yüksek yerlerdeki meralardan faydalanabilmek için, hayvanlarla beraber yaz aylarında yaylalara göç edilmektedir. Bu, Türklere geçmişten beri uygulanan ve "yaylacılık" olarak adlandırılan, gelenekselleşmiş folklorik bir yöntemdir. Yaylacılık faaliyetinde hayvanlar, tür, yaş ve cinsiyetlerine göre değişik sürüler halinde gruplandırılarak otlatılmaktadır.⁶ Sürü halinde bakılan sığır cinsi hayvanlarda sosyal hiyerarşi, ikili mücadelelerle (baş ve boynuz darbeleri ile güreşerek) belirlenmektedir.⁷ Bu durum Artvin folklorunda her yaz tekrarlanan boğa güreşlerinin, geleneksel bir halk eğlencesi olmasını sağlamıştır.³ Bu çalışmada; Artvin'de yaylacılık faaliyeti esnasında, boğaların sürülerindeki hiyerarşiyi belirlemek amacıyla girdikleri ikili mücadele ve güç gösterisine, Artvin halkının ilgisi neticesinde ortaya çıkmış ve sonrasında gelenekselleşmiş, boğa güreşi festivallerini folklorik açıdan incelemek amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın materyalini Artvin bölgesinde düzenlenen gelenekselleşmiş boğa güreşi festivalleri oluşturdu. Festivaller hakkında 01.05.2018 - 31.12.2018 tarihleri arasında 30 kaynak kişiyle sosyal bilimlerde kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden "kaynak kişilerle görüşme tekniği" kullanılarak bilgi alındı.⁸ Kaynak kişilerden bilgi toplamak amacıyla Aslım ve Sinmez'den yararlanılarak hazırlanan "bilgi derleme formu" oluşturuldu⁹. Form, insanların boğalara olan ilişkileri ve festivallerin Artvin'e etkisini ölçen bilgileri içerdi. Kaynak kişileri; güreş boğası yetiştiricileri, bölgede çalışan veteriner hekimler ve bilgi sahibi kişiler oluşturdu. Kaynak kişilerin seçiminde; kişilerin, festivaller ve güreş boğaları hakkında bilgi sahibi olması ve Artvin bölgesinde yaşayıp festivallere katılmış olma şartı arandı. Şehirdeki boğa heykelleri (**Şekil 1**), resimleri, fotoğrafları ve hayvanlara yaptırılan güreşler ile hayvanların bakım şartları yerinde incelendi. Kaynak kişilerden "Aydınlatılmış Onam" alındı ve elde edilen sözlü, yazılı, görsel veriler içerik analizi yöntemi ile değerlendirildi. Kaynak kişiler bulgular bölümünde, metinde yer alma sıraları esas alınarak üst indis K.K.¹⁻³⁰ şeklinde belirtildi.

Şekil 1. Artvin şehri girişindeki boğa heykeli (14.01.2019)

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular; “Güreş boğalarının bakımı, beslenmesi ve yetiştiriciliği”, “Boğa güreşi festivalinde yapılan uygulamalar”, “Güreş boğaları ile insanlar arasındaki ilişki” başlıkları altında sınıflandırılarak sunuldu.

Güreş Boğalarının Bakımı, Beslenmesi ve Yetiştiriciliği

Artvin genelinde büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, küçük aile tipi işletme şeklindedir. Arazinin dağlık yapısı nedeniyle mera alanları yüksek kesimlerde olduğundan, bölgede yaylacılık kültürü gelişmiştir (KK.^{1,2}). Artvin ili genelinde havalarda ısınmaya başladığında ahırda bakılamayan sığırları, yeterli meraların olduğu serin ve yüksek yaylalara götürme ihtiyacı duyulur (KK.³). Erkek hayvanlar bir çoban tutularak, aynı yaylada ve aynı ahırda 4-5 ay beraber bakılırlar (KK.⁴⁻⁸). Dişi hayvanlar ise gündüzleri otlatıldıktan sonra sağım işlemi için ahırlarına dönerler. Erkek sığırlara uygulanan bu yöntem, “*hayvanı dağa vermek*” adı verilmektedir (KK.^{1,4}).

Boğalar birbirleri ile ilk karşılaştıklarında güreşmeye başlarlar. Diğer boğanın üstünlüğünü kabul eden boğa kaçmaya başladığında, insanlar araya girerek hayvanları ayırırlar. Böylelikle ortak ahırda, tekrar güreş yaparak birbirlerine zarar vermeleri önlenmeye çalışılır. Ayrıca boğalar yaylada otlama esnasında yalnızken güreştiğinde kazanan boğa kısa bir müddet kaybeden boğayı kovaladığından, eğimli ve uçurumlu arazide olabilecek olumsuz sonuçları önlenmek amaçlanır (KK.¹⁻³). Aynı ahırda bakılan ve aynı yaylada otlayan boğaların bu güreşleri sonucunda sürü lideri belirlenir. Lider boğa dağda diğer boğaları koruma içgüdüğü ile hareket eder (KK.⁵). Yaylada aynı ahıra katılmak üzere güreştirilen boğalar insanlar tarafından ilgi ile takip edilir (**Şekil 2**).

Şekil 2. Yaylada aynı ahıra katılmadan önce güreş yaptırılan boğalar. 26.05.2018

Boğalar güreştirilmeden aynı ahıra konulduğunda ahırda kargaşa olmakta ve boğaların güreşi sırasında yaralanmalar şekillenmektedir. Bu nedenle boğa sahipleri “*Boğaları birbirleri ile tanıştırmak, barıştırmak amacıyla güreştiriyoruz.*” demektedirler. Böylelikle hayvanlar kendisine üstün gelen ve kendisinin üstün geldiği boğaları tanımaktadır (KK.^{2,3,6}). Güreşler sonucu gelişen liderlik ile boğaların ahırda sakinleşmeleri amaçlanmaktadır (**Şekil 3**). Konuya ilişkin kaynak kişiler; “*Uzun yıllardır boğaları yaylaya götürmeden ve aynı ahıra katmadan önce tanıştırmak amaçlı güreştiririz. Bu bize atalarımızdan miras kalan kültürel bir yöntemdir ve eskiden beri aynı dağa gönderilecek boğalara yaptırılan güreşler halkın ilgisiyle kalabalık seyirci kitlelerine ulaşınca festival halini almıştır*” (KK.⁷⁻⁹) şeklinde ifade etmişlerdir. Hayvan sahipleri, boğa yetiştirmekten ve boğalarının güreşlerini izlemekten zevk almaktadır (KK.¹⁰⁻¹⁴). Hatta sahip oldukları boğanın

düzenlenen festivallerde şampiyon olması gurur kaynağı olduğu için sadece festivallerde güreştirmek amacıyla güreş boğası yetiştirilebilmektedir (KK.^{11,12,15}).

Şekil 3. Yayılda yaz aylarını geçirmek üzere aynı ahıra katılmış erkek sığırlar. 26.05.2018

Boğalarına oldukça bağlı olan sahipleri, onların bakımlarına özen göstermektedir (KK.¹⁰⁻²²). Güreşler için yetiştirilen boğaların tımarı özenle yapılmaktadır. Antrenman yaptırmak maksadıyla, boğalar dağların yokuşlu yollarında dolaştırılarak, festivallere hazırlanmaktadır (KK.^{11,13}). Boğa sahipleri, kilo aldirmek maksadıyla hayvanlarının beslenmesinde yüksek karbonhidrat ihtiva eden besinler kullanmaktadır (KK.⁴). Ayrıca üzüm kurusu, incir kurusu ve pekmez de hayvanlara enerji versin diye kullanılmaktadır (KK.²). Besleme yöntemi ve ahır şartlarıyla alakalı olarak sindirim ve solunum sistemi hastalıkları veya bu hastalıkların komplikasyonları nadir de olsa, güreş boğalarında görülen ortak rahatsızlıklar olarak bildirilmektedir (KK.^{1,4,9}).

Eğer boğalar yaz aylarında yaylaya gidecekse, kışın bakımı iyi yapıлып, güçlü şekilde doğa şartlarına ve diğer boğalara karşı hazırlamak amaçlanmaktadır (KK.^{2,6}). Ancak şampiyon boğalara artık bir sporcu gözüyle bakıldığından yaylaya gönderilmemeye başlanmıştır. Çünkü diğer boğalar ile yaylada liderlik çekişmesi için yapacağı güreşlerde olası yaralanmaları engellemek ve özel ilgilenmek istenmektedir (KK.¹²).

Boğa güreşi festivalleri, atalardan kalan kültürel bir miras ve aynı zamanda boğaya karşı büyük bir sevgi beslediği için düzenlenmektedir (KK.^{3,6,7,16,22}). Ayrıca boğa güreşi festivallerinin Artvin şehrinin tanıtımını, halkın sosyalleşmesini sağladığı ve şehre ekonomik katkıda bulunduğu bildirilmektedir (KK.¹⁻³⁰).

Boğa Güreşi Festivalinde Yapılan Uygulamalar

Boğa güreşi festivalleri için Artvin il, ilçe ve köylerinde hazırlanmış özel alanlar bulunmaktadır (KK.¹). Bu sayede güreşlere ilgi duyan yöre halkının rahat seyretmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda boğaların, güreşler esnasında seyircilere zarar vermesi de önlenmektedir (KK.^{8,9}). Boğa güreşi festivalleri, genelde hayvanlar yaylaya çıkartılmadan evvel ilkbaharda veya yaz mevsiminin başında düzenlenmektedir (KK.⁴). Ancak kasım ayında yaylacılık faaliyeti ile ilgisiz olarak, boğalar Artvin'in Yusufeli ilçesinde festival adı altında güreştirildiği tespit edilmiştir (**Şekil 4**). Festivaller Artvin genelinde yoğun bir ilgi ile karşılandığından, insanlar festival alanlarında ticaret yapma ve sosyalleşme fırsatı bulmaktadır (KK.²).

Festivallerde güreşecek boğalar en az dört yaşına ulaşınca kadar yetiştirilir. Dört yaş üstü boğalar ilgili derneklerin koyduğu kurallar doğrultusunda, canlı ağırlıklarına göre kategorize edilir ve güreştirilir. Bu

kategoriler; Deste 340-380 kg. / Ayak 381-430 kg. / Küçük Orta 431-500 kg. / Büyük Orta 501-580 kg. / Başaltı 581-680 kg. / Baş 681-790 kg. şeklinde adlandırılmakta ve ayrılmaktadır. Güreşler iki hayvan arasında olur ve boğalar bir müddet birbirleri ile bakıştıktan sonra güreşmeye başlarlar. Eğer bir hayvan alana çıktığı anda güreşmek istemezse zorlama yapılmaz (KK.^{3,4,9}).

Şekil 4. Artvin Yusufeli Derekapı boğa güreşlerinden bir kare. Güz güreşleri adı altında düzenlenen organizasyonda çekilmiştir. 14.10.2018

Boğalar arenaya çıkmadan önce, boğa güreşçileri derneklerinin belirlediği hakemler tarafından boynuz kontrolü yapılmakta ve boynuzların uçları, boğaların birbirlerine zarar vermemesi amacıyla kütleştirilmektedir (KK.^{4,23}). Güreş esnasında hakem ve hayvan bakıcıları alan içerisinde yer alırlar. Diğer boğanın üstünlüğünü kabul eden boğa kaçmaya başladığı an güreş biter ve hemen sonrasında da hakem ve bakıcılar tarafından hayvanlar ayrılırlar (KK.^{1,6,11,12}).

Güreşler esnasında tedbir amacıyla veteriner hekim bulundurulur ve olası bir yaralanmaya müdahale edilir. Daha önceki dönemlerde boğa güreşlerinde daha sık ve ciddi yaralanmalar olmuştur. Ancak boğa güreşleri derneklerinin koyduğu kurallar ve veteriner hekimlerin danışmanlığı sayesinde risk azaltılmaya çalışılmıştır (KK.⁹). Boğaların yaptığı bu güreşlerde günümüzde, doku bütünlüğünün dikiş atılacak derecede bozulduğu yaralanmalara rastlanmamaktadır (KK.⁴). Boğa güreşlerinde görev alan veteriner hekimlerin bildirimlerine göre sadece antibiyotikli spreylerle müdahale edilen sıyrıklarla karşılaşmaktadır (KK.^{4,23-25}).

Boğa güreşlerine ilgi büyük olunca art niyetli insanların çıkar sağlamalarını engellemek amacıyla dereceye giren (birinci ve ikinci) boğalara doping testi yapılmaktadır. Bu uygulama ilk olarak 2016 yılında Artvin'in Yusufeli ilçesinde yapılmaya başlanmış ve sonrasında, Artvin geneline yayılmıştır. Alınan numuneler Ankara Etlik Veteriner Kontrol Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü'ne gönderilmektedir. Boğasına yasaklı madde kullanan hayvan sahipleri derneklerin belirlediği kurallar hükmüne cezalandırılmaktadır (KK.⁴). Bu yasaklı maddeler boynuz diplerine lokal anestezi veya performans artırıcı ilaçlar kullanılması şeklinde olduğundan, usulsüz uygulamaların engellenmesiyle, aynı kilo aralığında daha adil güreşler olması sağlanmaktadır. Bu durum sayesinde boğalarda yaralanma riski de azalmıştır (KK.^{4,9}).

Güreş Boğaları ve İnsanlar Arasındaki İlişki

Boğa sahipleri, boğalar ile olan ilişkilerini şu şekillerde ifade etmektedir:

"Kendim neysem boğam da odur." (KK.¹¹).

"Boğanın güzel görüntüsü olduğundan, ot yerken bile izlenir." (KK.²⁶).

"Oğuldur o." (KK.²⁷).

"Boğam güreşmek istemezse zorlamam, güreşmese de uzun vadeli bakarım." (KK.²¹).

"Boğacılık anlatılmaz yaşanır." (KK.²⁸).

“Milletin hayvan dediğine, biz evlat diyoruz.” (KK.¹⁶).

“Anlatılmaz yaşanır, bir aşk gibi.” (KK.¹⁸).

“Boğalarımı evlat sevgisiyle severim.” (KK.²⁰).

“Boğalar, günlük yaşantımızda temel ihtiyaçlarımız gibi bir yer tutar.” (KK.³).

“Olmazsa olmaz boğalar.” (KK.¹⁴).

Boğa sahipleri hayvanlarına çok düşkündürler ve hayvanları kendileri için çok büyük önem taşımaktadır (KK.¹) (**Şekil 5**). Henüz güreş yaşına gelmeden bu ilgi ve sevgi, boğa ile birlikte büyür (KK.^{10,18}). Hayvan sahipleri boğalarının sağlığı ile özel ilgilenmekte; paraziter mücadele, vitamin takviyeleri ve aşılama uygulamalarını zamanında yaptırmaktadır (KK.^{23,24,25}).

Şekil 5. Boğa sahipleri ile boğaları. 21.06.2018

Güreş boğalarının, günümüz erkek sığır fiyatlarından çok daha fazla değer karşılığında satıldığı veya satın alınabilmesi güç olan, çok yüksek fiyat talep edildiği görülmüştür (KK.¹²). Güreş boğası bakanlar için hayvanlarının para karşılığı değerinin bazen olmadığı tespit edilmiştir (KK.¹⁰⁻¹²). Örneğin, hayvanına Sığırların Çiçek Hastalığı (Lumpy Skin Disease,) bulaştığı için boğası tazminatlı olarak Bakanlıkça imha edilen bir hayvan sahibinin, boğasından ayrılırken boğayı öptüğü ve ağladığı tespit edilmiştir (KK.^{10,25,29}). Boğasının her davranışına önem veren sahibi güreş kaybettiğinde, boğanın kendisine küstüğünü, iştahının azaldığını bu nedenle kendisinin de yemek yiyemediğini bildirmiştir (KK.²²).

Güreş boğalarının sadece sahipleri için değil, yöre halkı için de önemli yer tuttuğunu söylemek mümkündür (KK.^{1,8,29,30}). Büyük festivallerde (Kafkasör, Derekapı, Aydın-Atça gibi) şampiyonluk kazanan boğalar halk tarafından coşkuyla (horonlarla ve tezahüratla) karşılanmaktadır (KK.^{22,23,30}).

Tartışma

Türkiye’de veteriner hekimliğine ilişkin 1967’den günümüze kadar ulaşabildiğimiz, çeşitli bilimsel araştırmaların yapıldığı, Dinçer (1967), Arslan (1998), Sinmez (2011) ve Yüksel (2012)’in folklor alanındaki çalışmaları ile doktoralarını tamamladıkları bildirilmektedir.⁹⁻³⁹ Bu bağlamda diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında araştırmamızın “Boğa Güreşlerine” ilişkin ilk çalışma olduğu söylenebilir.

Boğa güreşi denilince ilk akla gelen ülke İspanya’da yapılan güreşlerde boğa, işlenmemiş doğanın gücünü temsil etmekte ve doğanın insana boyun eğişini, insan özgürlüğünün doğaya karşı kazandığı zaferi simgelemektedir.⁴⁰ Artvin’de düzenlenen festivallerde boğalar birbirleriyle güreş yapmakta güreş esnasında insan faktörü ise üstün gelen boğa seçildikten sonra, boğaların birbirlerine daha fazla zarar vermesini önlemek amacıyla hayvanları ayırmak için dahil olmaktadır. Ancak Türkiye’de hayvanların geleneksel gösterilerde kullanılabilmesi ve bu amaçla eğitilmesi için gösterilerin 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nun 11. Maddesine uygun olması gerekmektedir. Hayvanları Koruma Kanunu’nun 11. Maddesine

göre; “Hayvanları başka bir canlı hayvanla dövüştürmek yasaktır. Folklorik amaca yönelik, şiddet içermeyen geleneksel gösteriler, bakanlığın uygun görüşü alınarak il hayvanları koruma kurullarından izin alınmak suretiyle düzenlenebilir.” Denilmektedir.⁴¹ Boğa güreşlerinin, 250-300 yıllık mazisi olan kültürel bir miras olduğu ve Artvin ili genelinde otuz beş civarında festivalin düzenlendiği bildirmiştir.⁴² Çalışmamızda, Artvin ilinde yapılan, boğa güreşi festivallerinin her ne kadar folklorik amaca yönelik olduğu ileri sürülmüşse de boğaların festival alanında içgüdüsel olarak üstünlüğünü ispatlamak amacıyla, birbirlerine boynuz ve kafa darbeleri ile vurmalarının şiddet içerdiği, yaralanmalara, dolayısıyla ağrı ve acıya sebep olduğu ve bir çeşit hayvan dövüşü olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, geleneksel boğa güreşlerine Hayvanları Koruma Kanunu kapsamında izin verilmemelidir. Artvin’deki boğa güreşi festivallerinde doping kontrolüne ihtiyaç duyulması ve boğaların boynuzlarının sivriltilmiş olma durumunun kontrol edilmesi artık festivallerin masum amacının dışına çıktığının bir göstergesi olabilir. Ayrıca bir boğanın festivallerde kaç tur güreşeceği hakkında bir sınırlamanın olmadığı görülmüştür. Çalışmamızda yakın geçmişte önemli bir yaralanma vakası olmadığı iddia edilmiş olmasına rağmen oldukça güçlü iki canlının karşılaşmasında hala risk olduğu söylenebilir. Türkiye’de yapılan boğa güreşlerinin sonunda hayvanlar öldürülmeseler de güreş esnasında acıya dayanmak ve karşısındaki boğaya, baş ve boynuz darbeleriyle üstünlük kurmaya çalışmak zorunda bırakılırlar. Festivallerde insanların eğlence ve övünç kaynağı olarak hayvanların bu durumda bırakılmasının hayvan hakları açısından doğru olmadığı ileri sürülebilir.

İnsan ve hayvan ilişkileri tarih boyunca din, kültür ve gelenekler sonucunda şekillenmiştir.⁴³ İnsanların hayvana bakma isteğinin temelinde yatan sevgi ve arkadaşlık hissi aslında doğa ile bağ kurmaya çalışmaktır.⁴⁴ Çalışmada, dağlık ve zor bir doğası olan Artvin’de yaşayan insanların çoğu, doğa ile olan bağlarını, sevgi ve arkadaşlık hissini gücü simgeleyen boğalarında bulmuşlardır. Yörede, insanlar yazın doğal ortamda bakılan hayvanların sürü içindeki hiyerarşik düzeni sağlama sürecinde birbirleri ile girdikleri rekabetlerini, en az yaralanmayla atlatmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple boğaların ikili mücadelelerine müdahale ederek, yayla şartlarında boğaların zarar görmesini engellemek amaçlanmaktadır. Bu sayede doğa ile bağ kurduklarını ve yaylada bakılacak hayvanlar açısından yarar sağladıklarını söylemek mümkündür. Ancak festival alanlarında boğaların insanların zevk ve hırsı adına güreş yapmak zorunda bırakılmalarının boğalar açısından değerlendirildiğinde uygun bir durum olmadığı ifade edilebilir.

Uluslararası boğa güreşi meraklıları, arenada öldürülen boğanın binlerce izleyicisine zevk yaşattığını, ekonomik kesim yaşına gelmiş olan erkek dananın sadece onu yiyen kişilere zevk verdiğini, ayrıca güreş boğalarının, hayatları boyunca iyi bir bakım ve besleme şartlarına sahip olduğunu ileri sürerek boğa güreşlerini savunabilmektedir.⁴⁵ Benzer şekilde, çalışmamızda Artvin’deki festivaller için güreş boğası yetiştirenlerin de boğalarını her türlü hastalıktan korumak için tedbirler aldığı bakım ve beslenmelerine özen gösterdikleri bildirilmektedir. Ancak sığırların beslenmesinde kullanılan kolay fermente olan karbonhidratların aşırı verilmesi, rumen asidozu denilen beslenme bozukluğu hastalığına neden olmaktadır.⁴⁶ Çalışmada, güreş boğalarına yüksek karbonhidratlı besinler verildiği bildirilmiştir. Bunun sonucunda güreş boğalarında rumen asidozunun ortak görülebilecek bir hastalık riski taşıdığı söylenebilir. Kış aylarında bölge genelinde küçük aile tipi kapalı ahırlarda yetiştirilen boğalar ve diğer sığırlarda yeterli havalandırmanın olmaması solunum sistemi hastalıklarına hazırlayıcı faktör yaratmaktadır. Güreş boğalarının bakım ve beslenmesine özen gösterilmesine rağmen bu hastalıkların ortak olarak görülmesinin nedeni, uygun olmayan ahır şartları ve hatalı rasyon düzenlemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Yetiştiriciler, paraziter mücadele, vitamin takviyeleri ve aşılama uygulamalarını yaptıklarını; özellikle şampiyon güreş boğalarını diğer boğalardan zarar görmesini veya hastalık kapmasını önlemek amacıyla, yaz ayları yaylaya çıkarmadıklarını ifade etmektedirler. Bu bağlamda, Artvin’deki güreş boğalarının diğer sığırlara nazaran daha iyi bakım şartlarına sahip olduğu ileri sürülebilir. Ancak festivallerde, aynı yaylada

aynı sürü içerisinde bulunmayacak boğalar güreştirilmektedir. Bu durum festivallerin ilk ortaya çıkışındaki iyi ve yararlı olduğu ileri sürülebilecek olan, boğaları diğer boğalar ile tanıştırmak ve yayla şartlarına hazırlamak amacıyla çalışmaktadır. Ayrıca çalışmada belirtildiği üzere kasım ayında yaylacılık faaliyeti ile alakasız olarak Artvin'in Yusufeli ilçesinde düzenlenen boğa güreşi festivalinin de bu organizasyonların hayvanlara değil, insanlara yarar sağlamak için yapıldığını göstermektedir. Bu nedenle boğa güreşi festivallerinin, sadece insan zevk ve istenci ile alakalı olarak düzenlenen bir organizasyon olduğu söylenebilir.

Uzun yıllar sadece insanlar, bilinç yetisine ve gelişmiş zihinleriyle düşünme kabiliyetine sahip oldukları için ahlaki ilgiye değer görülmüşlerdir. Bunun sonucunda doğadaki her şeyin insan için olduğu düşünülmüştür. İnsanın doğaya karşı tüm sorumlulukları yine insanın gereksinimlerini ve çıkarlarını sağlamasıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak daha sonrasında bu türü yaklaşımın aksine Jeremy Bentham (1748-1832) ahlaki ilgiye değer olma kavramını zevk ve acı duyma hislerine sahip her şeyi içine alacak şekilde genişletmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak, hayvanların da bazı haklarının olduğu ve bu hakların, hayvanların çıkarına olması gerektiği şeklinde evrilmiştir.⁴⁷ Öyleyse ahlaki ilgiye değer sayılması gereken hayvanlardan olan boğaların, festivallerde birbirleriyle dövüştürülmesinin sonucunda boğaya hiçbir çıkar sağlamaması nedeniyle bu uygulamanın hayvanı değersizleştirdiği ve türü bir yaklaşımla yapıldığı ileri sürülebilir.

Kültür turizmi için ülkemiz çok değerli kaynaklara sahip olduğu halde bunlar yeterli düzeylerde kullanılmamaktadır.⁴⁸ Türkiye'nin çeşitli illerinde boğa güreşleri festivalleri düzenlendiği bildirilmiştir.⁴⁹ Artvin'in en büyük festivali ise boğa güreşlerinin yapıldığı ve 2018 yılında 38'incisi düzenlenen Kafkasör Kültür Turizm Sanat Festivalidir.⁵⁰ Çalışmada boğa güreşi festivallerinin turizm sektörünün bir parçası olarak, Artvin'de insanlara sosyalleşme ve ticaret yapma imkânı sunduğu ve festivallerin şehre ekonomik olarak katkı sağladığı bildirilmiştir. Ancak insan merkezci düşünce dışında boğalar açısından festivaller değerlendirildiğinde boğaların festival alanlarında zor durumda kaldığı açıkça ifade edilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak; Festivallerin kültür turizminin bir parçası olarak Artvin şehrine katkı sağladığını söylemek mümkün olsa da boğa güreşi festivalleri ortaya ilk çıkış amacı olan hayvanları yaylaya hazırlamaktan zamanla uzaklaşarak artık boğalar için bir zulüm olmaya başlamıştır. Bununla beraber, festivallerde boğaların karşındaki boğa ile içgüdüsel olarak güreşmeleri, insanlar için eğlence olsa da, boğalar açısından değerlendirildiğinde bu zor durum korku, acı ve öfke içermektedir. Festivallerde boğaların güreş yapmak zorunda bırakılmasının, türü yaklaşımdan uzak hayvan kullanım etiği bakış açısıyla değerlendirilmeli ve yöre halkına çok sevdikleri boğalarını festivallerde güreştirmelerinin uygun olmadığı konusunda bilgi verilmelidir. Festivallerde boğa güreşi müsabakalarının Hayvanları Koruma Kanuna aykırı olması nedeniyle kaldırılması gerekmektedir. Bölge insanları ve hayvanlarının yaşamlarının bir parçası haline gelmiş yaylacılık faaliyetinde; boğaların uyumlu sürüler oluşturmasını sağlamak ve yayla şartlarında olabilecek kötü durumları önlemek amacıyla, yaz aylarında aynı yaylada ve aynı sürü içerisinde bulunacak boğaların, gerekli tüm tedbirler alınarak birbirlerine alıştırılması sağlanabilir.

Bilgi

Makalenin hazırlanmasında her türlü teknik destekte bulunan ve deneyimlerini bizimle paylaşan saygıdeğer hocam, Doç. Dr. Gökhan ASLİM'a teşekkür ederim.

Kaynaklar

1. Artun E. Güney-Doğu Avrupa'da Osmanlı ve Osmanlı Sonrası Türk Uygarlıklarının Öteki Uygarlıklarla Halk Kültürü Yönünden Karşılıklı Etkileşimi. 4. Uluslararası Güneydoğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu; 2007; Aralık 03-07; Zagreb, Hırvatistan.

2. Artvin.gov.tr [Internet]. Artvin Valiliği: Coğrafi Durum. [erişim 2018 Ağu 28]. Erişim: <http://www.artvin.gov.tr/cografidurum>.
3. Özder MA. Artvin Folkloru, Yusufeli Belediyesi Yayınları Birinci Baskı; 2017.
4. Yavuz Özalp A, Akıncı H, Temucin S. Artvin İli Arazisinin Topografik ve Bazı Fiziksel Özelliklerinin Tespiti ve Bu Özelliklerin Arazi Örtüsü ile İlişkinin İncelenmesi. AÇÜ Orman Fak Derg 2013;14(2):292-309.
5. Demir P, Aral Y, Sarıözkan S. Kars İli Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri. YU Veteriner Fakültesi Dergisi 2014;25(1):1-6.
6. Daşçı M, Çomaklı B. Yaylacılık ve Tarımsal Açından Önemi. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Derg 2006;37(2): 275-280.
7. Tölu C, Savaş T. Çiftlik Hayvanlarında Sosyal Sıra ve Agonistik Davranışlar. Hayvansal Üretim 2006;47(2):26-31.
8. Yıldırım A, Şimşek H. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri. Seçkin Yayınevi, Ankara, Türkiye; 2008.
9. Aslım G, Sinmez ÇÇ. Aksaray İli Folklorunda Aksaray Malaklısı Yetiştiriciliği. Eurasian J Vet Sci 2017;33(3):148-157.
10. Yerlikaya H. Türkiye’de Veteriner Hekimliği Folkloru Çalışmaları Bibliyografyası. Lokman Hekim Dergisi, VIII. Lokman Hekim Günleri; 2013; Mayıs 22-25; Gaziantep, Türkiye.
11. Dinçer F. Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi, A.Ü. Vet. ve Ziraat Fak. Basımevi Ankara; 1967.
12. Arslan ES. Ege Bölgesi folklorunda veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırmalar. Ankara, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Ankara: 1998.
13. Sinmez ÇÇ. Bozlak kültüründe folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Konya: 2011.
14. Yüksel E. Aşağı Fırat Havzasında veteriner hekimliği folkloru üzerine araştırmalar. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi; Elazığ: 2012.
15. Dinçer F. Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği (Beş Doğu İlimizde Yeni Örnekleriyle). I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi; 1975; Haziran 23-30; Ankara, Türkiye.
16. Dinçer F. Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğinin Yazılı Kaynakları. II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri. IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar, G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi; 1982; Ankara, Türkiye.
17. Dinçer F, Dağlı N. Türkiye’de Son On Yılda Yazılı Basında Halk Hekimliği. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 110, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:27, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi,1989;109-124.
18. Doğanay S. Afyon Folklorunda Veteriner Hekimlik Araştırma ve İncelemeleri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 40, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 11, Ankara, G.Ü. Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi,1982;131-151.
19. Özen R. Kayseri Folklorunda Evcil Hayvanlarla İlgili Atasözleri. Erciyes Üniv Vet Fak Derg 2006;3(2)117-121.
20. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Sığırkuyruğu Bitkisinin (*Verbascum lasianthum*) Hayvanlardaki Çeşitli Deri Hastalıklarındaki Folklorik Kullanımı. Türk Veteriner Hekimleri Birliği Dergisi 2010;10:133-139.
21. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Orta Anadolu Bozlak Kültürü Folklorik Veteriner Hekimliğinde Kullanılan Hayvansal Droglar. Lokman Hekim Dergisi, VII. Lokman Hekim Günleri; 2011; Mayıs 11-14; Mersin, Türkiye.
22. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Sivas Folklorunda Türk Çoban Köpeği Kangal. Zeitschrift für die Welt der Türken/J World Turks 2013;5(2):193-214.
23. Sinmez ÇÇ. Sivas yöresinde folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (No:V-006), 2013, Sivas, ss.196.
24. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümünde (Aksaray, Karaman ve Konya) folklorik veteriner hekimliği ve hayvancılık üzerine araştırma. TÜBITAK Projesi, Tovag – 112O428, s.XI+147, 2013.
25. Yüksel E, Özen R. Aşağı Fırat Havzası Folklorunda Hayvanlar ile İlgili İnanışlar. Lokman Hekim Dergisi, VIII. Lokman Hekim Günleri; 2013; May 22-25; Gaziantep, Türkiye.
26. Özen R, Yüksel E. Kayseri Folklorunda Hayvanlar İle İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme. Erciyes ÜnivVet Fak Derg 2014;11(1)23-28.
27. Sinmez ÇÇ, Yiğit A. Sivas Folklorunda Davar Yüzü (Saya Gezme) ve Koç Katımı Töreni. Lokman Hekim Dergisi 2014;4(1):19-25.
28. Sinmez ÇÇ. Türkiye’nin Orta ve Yukarı Kızılırmak Havzasında Folklorik Uygulamalar: At Hastalıkları ve Tedavi Yöntemleri. Lokman Hekim Dergisi 2014;4(3):44-58.
29. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. Koşana Koşma-Geleneksel Süt Sağım Yöntemi: Koşana Koşma. Eurasian J Vet Sci 2014;30(3):111-113.
30. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. Konya Bölümü Halk Veteriner Hekimliğinde Kullanılan Bitkiler ve Bitkisel Tedaviler. Lokman Hekim Dergisi, XI National Conference on the History of Turkish Pharmacy; 2014; May 25-28; Kayseri Türkiye.
31. Sinmez ÇÇ, Aslım G, Yaşar A. İç Anadolu Bölgesi Halk Veteriner Hekimliğinde Dermatolojik Hastalıklarda Uygulanan Bitkisel Tedavi Örnekleri. Lokman Hekim Dergisi, XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy; 2014; May 25-28; Kayseri, Türkiye.
32. Yaşar A, Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü folklorunda ruminantların paraziter hastalıkları ve tedavi yöntemleri. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2015;21(1):1-7.
33. Yiğit A, Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Veteriner Hekimliği Uygulamalarında “Kan Akıtma/Alma” Üzerine Bir Araştırma. Lokman Hekim Dergisi 2015;5(3):90-98.
34. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Konya Bölümü Folklorik Veteriner Hekimliğinde Ruminantlarda Doğum Bilgisi ve Jinekoloji. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2016;22(3):409-415.
35. Avcı A, Özen R. Kara Hekim: Katranın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı. F.Ü. Sağ Bil Vet Derg 2016;30(1):39-44.

36. Küçükaslan Ö. Diyarbakır Folklorunda Hayvanlarla İlgili İnanışlar Üzerine Bir Araştırma. Eurasian J Vet Sci 2016;32(4):220-228.
37. Özen R, Doğan G. Elazığ Yöresinde Veteriner Hekimliği Folklorunda Kullanılan Bitkisel İlaç Ham Maddeleri. Lokman Hekim Dergisi 2017;7(3):166-177.
38. Sinmez ÇÇ, Aslım G. Aksaray Malaklısı Çoban Köpeklerinin Hastalıklarının Tedavisinde Kullanılan Halk Veteriner Hekimliği İlaçları. Erciyes Üniv Vet Fak Derg 2017;14(3):191-200.
39. Sinmez ÇÇ, Yaşar A. Organik Hayvansal Üretimde Bitkisel Droğların Kullanılması: Orta Anadolu Bölgesi Halk Veteriner Hekimliği Örneği. Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi 2017;5(13):1690-1695.
40. Ferry L. Le Nouvel ordre ecologique (Ekolojik Yeni Düzen), Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. İstanbul; 2000. s.80-85.
41. Resmi Gazete (2004) Hayvanları Koruma Kanunu. Tarih: 01.07.2004.Sayı: 25509. Başbakanlık Basımevi. Ankara.
42. milliyet.com [internet]. Artvin'de "Derekapı Boğa Güreşleri" Kıyasıya Mücadelelere Sahne Oldu. [güncelleme 2018 Nis 22; erişim tarihi 2018 Ara 20]. Erişim: <http://www.milliyet.com.tr/artvin-de-derekapi-boga-guresleri-kiyasiya-artvin-yerelhaber-12748379/>.
43. Sinmez ÇÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. bilig 2017;81:205-232.
44. Hines LM. Historical Perspectives on the Human-Animal Bond. American Behavioral Scientist 2003;47(1):7-15.
45. Singer P. Hayvan Özgürleşmesi. Ayrıntı Yayınları İstanbul; 2005. s.311-312.
46. Öztürk H, Pişkin İ. Rumen Asidozuna Fizyopatolojik Bakış. Vet Hekim Der Derg 2009;80(3):3-6.
47. Des Jardins JR. Çevre Etiği, İmge Kitabevi Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti. Ankara; 2006. s.200-220.
48. Bilgili B, Yağmur Ö, Yazarkan H. Turistik Ürün Olarak Festivallerin Etkinlik ve Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Erzurum-Oltu Kırdag Festivali Örneği). Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi 2012;2(2):117-124.
49. Yiğit A, Aslım G, Yaşar A. Türkiye'de Festival Unsuru Olarak Hayvan: Etik ve Hayvanları Koruma Mevzuatı Açısından Bir Değerlendirme. Türkiye Biyoetik Derneği 2012;16:85-92.
50. Kafkasor.org [internet]. 38'inci Kafkasör Kültür Turizm Sanat Festivali Duyurusu. [erişim tarihi 2018 Ara 25]: Erişim: <http://www.kafkasor.org/>.

KAYNAK KİŞİLER

Ad-Soyad	Meslek	Doğum Tarihi	Görüşme Yeri
1. Hüseyin ALKAN	Vet.Sağ.Tek.	1973	Artvin-Yusufeli
2. Fevzi YILDIRIM	Kasap	1972	Artvin-Yusufeli
3. İsak YILDIRIM	Kasap	1980	Artvin-Yusufeli- Kara Dağ Yaylası
4. Ramazan ÇAKAL	Veteriner Hekim	1989	Artvin-Yusufeli- Esandal Köyü
5. Hasan TAŞÇI	Çoban	1965	Artvin-Yusufeli- Kara Dağ Yaylası
6. Necdet DEMİRCİ	Taksici	1964	Artvin-Yusufeli- Kara Dağ Yaylası
7. Süleyman SİLACI	Şoför	1964	Artvin- Yusufeli
8. Kenan ÇELİK	İşçi	1963	Artvin-Yusufeli-Kömürlü Köyü
9. Mehmet AKILLI	Veteriner Hekim	1973	Artvin-Yusufeli
10. Mehmet KORUK	Çiftçi	1955	Artvin-Yusufeli
11. Hikmet ARSLAN	Çiftçi	1960	Artvin-Yusufeli
12. İsmail SEYHAN	Çiftçi	1969	Artvin-Yusufeli-Esandal Köyü
13. Hüseyin SÜCÜ	Esnaf	1973	Artvin-Yusufeli
14. Engin YAZICI	Serbest	1975	Artvin-Yusufeli
15. Yaşar ARSLAN	Esnaf	1981	Artvin-Yusufeli
16. Erkan ALKAN	Serbest	1988	Artvin-Yusufeli
17. Ali AYDIN	Çiftçi	1979	Artvin-Yusufeli
18. Bilal YURSEVEN	İş Mak.Opr.	1979	Artvin-Yusufeli
19. Burhan SAĞLAM	Esnaf	1983	Artvin-Yusufeli
20. Erol ALKAN	Emekli	1961	Artvin-Yusufeli
21. Murat GÜNDÜZ	İnşaat Ustası	1985	Artvin-Yusufeli
22. Vakkas BAYRAM	Esnaf	1987	Artvin-Yusufeli
23. Kadir ERYILMAZ	Veteriner Hekim	1990	Artvin-Murgul
24. Gökhan ÇİÇEK	Veteriner Hekim	1989	Artvin-Merkez
25. S.İbrahim UÇAR	Veteriner Hekim	1988	Artvin-Merkez
26. Reşat DEMİREZEN	Çiftçi	1987	Artvin-Yusufeli
27. İsa GÜNDÜZ	E.G.M.Bekçi	1991	Artvin-Yusufeli
28. Erol TOPÇU	İş Mak.Opr.	1985	Artvin-Yusufeli
29. Selami ÇOLAK	İşçi	1984	Artvin-Yusufeli-Yamaçüstü Köyü
30. Özlem ÖZTÜRK	Ziraat Mühendisi	1975	Artvin-Merkez